

ВИЗАНТИЈСКА РЕСТАУРАЦИЈА У ЦАРИГРАДУ 1261. И ЦРКВЕНА УНИЈА У ЛИОНУ 1274. г.¹

Реокупација Цариграда, који је од 1204. до 1261. био престоница на рушевинама византијске империје створеног Латинског царства, уследела је као последњи акт вишегодишњих систематски изведених успешних политичких и војничких напора. Последњи покушај за измену развитка политичке ситуације у југоисточној Европи било је стварање савеза између краља Сицилије Манфреда, присталице Хајнриха VI политике оснивања под немачким вођством Латинског царства на Предњем истоку, епирског деспота Михаила I и франачког владара Ахаје (у Пелопонезу) Вијема *de Villeharduin*, али потпуни пораз савезничких трупа у долини код Пелагоније 1259. уклонио је претпоследњу препреку за освајање Цариграда. Последња сметња могла се очекивати од стране талијанске поморске трговачке републике Млетака, иницијатора и организатора освојења Цариграда 1204. и стварања система латинских држава на освојеној територији Византије, за коју се могло сматрати да ће имати највише интереса за одржање своје политичке творевине. У циљу обезбеђења од млетачког напада цар Михаил VIII Палеолог закључио је 13. марта 1261. у Нимфеону савезни уговор са другом важном поморском силом, талијанском трговачком републиком Ђеновом, који је Ђенову обавезивао на ратну помоћ у случају млетачког напада на Византију. Као противуслугу за ову војну обавезу, Ђенова је добила изванредно велике трговачко-политичке привилегије у византијској империји (слобода од свих дација у свим деловима империје и право отварања својих тргова у најважнијим пристаништима, укључујући и Цариград). Овим уговором створена је трговачка супрематија Ђенове на Истоку, коју су дотле имали Млеци у смислу уговора са царем Алексијем I Комнином из месеца маја 1082. године.

Обновљено Византијско царство није се, у погледу територијалног опсега, могло поредити са Византијом из краја XII века; она је обухватала северозападни део Мале Азије, мореузе Дарданеле и Босфор, велики део провинција Тракије и Македоније са Солуном и више острва у Архипелагу. Рестаурација на Балкану била је само делимич-

---

¹ *Гласник Српске Православне Цркве*, XXVII, 1946, 149-154.

на, јер изван граница империје остадоше франачке државице у Грчкој (Ахаја, Атина и Беотија), грчки деспотат Епир са Тесалијом, а на северу целокупна територија Бугарске и знатан део територије Србије. Али Византија је поново постала важно средиште средоземноморске политике и вршила је сада јачи утицај на европске политичке прилике, а овај утицај допирао је и у државу Ногај канових Татара Златне Хорде у јужној Русији, Монголију хана Хумагу у предњој Азији (од средине XIII века простирала се од Источне Индије до Средоземног мора) и до Мамелука у Египту (првобитно гарда египатске династије Ејубида, срушивши династију, преузима 1250. год. сама државну власт у Египту). Стварање пријатељских веза са овим трима државама знатно је допринело солидарности спољнополитичког положаја Византије за време Михаила VIII.

Одржавање новог положаја Византијског царства било је скопчано са знатно повећаним трошковима за издржавање повећане војске и флоте, што је за дугогодишњим ратовима опустошене и привредно оронуте провинције значило ново оптерећење, које остарела држава није могла поднети. У слободи кретања воденим путевима била је јако скучена, јер су у византијским водама доминирали Млеци и Ђенова, чије су колоније биле разасуте по целој империји, а њима је припадала и већина острва у источном басену Средоземног мора. Словенске државе на Балкану, Бугарска и Србија, нису у то време биле довољно јаке за подузимање какве самосталне оружане акције већих размера против Византије, али су могле постати озбиљни противници у саставу какве западне антивизантијске коалиције.

Два веома тешка политичка и војничка задатка предстојала су цару Михаилу I Палеологу: 1) одбијање напада од стране западне коалиције под предвођењем Краљевине Сицилије (краљ Манфред, а од 1268. краљ Карло Анжујски), уз учешће Млетачке републике, грчких дисидентских држава те словенских држава на Балкану: Србије и Бугарске, са циљем успоставе територијалног *status quo-a* на Балкану створеног исходом четвртог крсташког похода, нарочито на инсистирање тадашњег млетачког дужда Енрика Дандоло, као најсигурније гаранције за очување поморског и трговачког положаја Млетака у источном Медитерану; 2) поновно утеловљење још слободних на Балканском полуострву франачких и дисидентских грчких државних области, а, може бити, и српских и бугарских државних области ради достигнућа територијалног обима, који је Византија имала за време цара Манојла I Комнина.

Први задатак био је тежи и компликованији, и могао је бити повољно решен једино путем директних преговора са папом о успостави црквеног јединства прекинутог 1054. године.

Веза између грчке и латинске цркве није ништа постала чвршћа ни после нестанка схизме, настале доласком Фотија на катедру Цариградске патријаршије (858-867; 877-886). Међусобно отуђивање било је

већ врло старог порекла и одвећ дубоко укорееено. Разноликост језика и народног карактера, одступања у црквеном учењу и устројству, црквеној дисциплини и литургији, онемогућили су даље одржавање јединства између источног и западног хришћанства. Давнашњем културно-црквеном антагонизму придружиле су се политичке диференције: догађаји од краја VI века надаље, нарочито губитак византијске владавине у горњој и средњој Италији, прикључење папства Францима и обнова Западног царства, веома су појачали већ дуго времена постојећу аверзију Грка против Латина. Дубоко увређени политиком династије Отодина у доњој Италији, нису у Византији у X веку осећали више никакве озбиљне воље за даље одржавање интересне заједнице са Западом. Византинци, сматрајући Источну Цркву за искључивог носиоца ортодоксије, гледали су у новинама уведеним у Западној цркви одступање од апостолске традиције. Тако се ова латентно постојећа схизма свагда, услед било каквог инцидента, могла претворити у отворену и трајну, што је коначно и уследило 1054. године, за владе цара Константина IX Мономаха (1042-1055), папе Лава IX (1049-1054), истакнутог и одлучног поборника реформног покрета потеклог из бенедиктинског манастира Клини (*Clugny, Cluniacum*) у Аквитанији и цариградског патријарха Михаила Керуларија (1043-1058), личности не обично јаке енергије и властољубља.

У току потоњих времена, како пре тако и после латинског освојења Цариграда (1201), било је више безуспешних покушаја обнове уније из спољашнеполитичких разлога. Тако је цар Манојло I Комнин (1143-1180) био створио далекосежан план о успостави уније и истовременој рестаурацији универзалне римске империје, што је био крајњи циљ Манојлове светске политике. Али Манојло није довољно водио рачуна нити о стварним приликама у свету нити о помажкању војних и финансијских средстава за остварење тако великог и сложеног плана. Римска курија није показала никакво разумевање за црквену унију, која је имала за последњи циљ успоставу византијске владавине над Италијом и довођење папства до политичке зависности од цариградског императора. За време Латинског царства (1204-1261) никејски цар Јован III Дука Ватац ступио је са римским папом Инокентијом IV (1243-1254), извршним канонистом и даровитим државником, поставивши као услов престанак интересовања римске курије за Латинско царство. Не изгледа сасвим вероватно да би и једна од странака, које су водиле међусобне преговоре, била вољна да у циљу успоставе црквене уније пристане на тако далеке уступке; као што би жртвовање самосталности грчке цркве од стране императора, с обзиром на дубоко нерасположење велике већине грчког клира и народа, фактично било неоствариво, тако ни папа не би могао из обзира престижа папства ни његових интереса на Истоку, као што је то показао каснији развитак догађаја по цену уније несигурне вредности, пристати на дезинтересовање за судбину Латинског царства, које је представљало мост за одр-

жавање, односно за успоставу власти Латина у Светој Земљи.² Коначно су ови унионистички преговори, после одлучних победа споменутог никејског цара, који су знатно приближили коначном циљу његове политике, постали беспредметни. Наследник му цар Теодор II Ласкар (1254-1258) показивао је према римској курији резервисанији став у погледу уније, спреман да води преговоре и закључује споразуме једино на основу потпуне равноправности. Погољан спољно-политички положај, пак, чинио је излишним сваку такву дипломатску акцију.

После пада Латинског царства (1261) папа Урбан IV (1261-1264) помишљао је у почетку на крсташки рат против Михаила VIII Палеолога, али организовање и спровођење овог подухвата могло је бити поверено једино Манфреду, краљу доње Италије и Сицилије, сину римског цара и немачког краља Фридриха II, чија је и замисао била успостава Латинског царства, али у његову корист. Како је пропао покушај Михаила VIII за ступање у преговоре са Манфредом, није му остајао други излаз него да се у ствари уније упусти у преговоре са папом, у нади да ће овај пут сигурније одвести циљу, тим пре што им је Манфред био заједнички непријатељ.

Михаило VIII је сматрао унију само политичким средством за задобијање свих латинских држава и за предупређење нове крсташке војне против Цариграда. То је био циљ његове дипломатије. Све време Михаил VIII провео је у преговорима са Римом и у борби са Латинима, али је остао неуморан у настојањима да дође до закључења уније, кадгод је запретила озбиљна опасност од стране западних сила.

Цар Михаил VIII послао је 1262. г. посланство папи Урбану IV ради сондирања ситуације. Ако би папа признао Михаила VIII за законитог владара Цариграда, не би постојале тешкоће за закључење црквене уније. Папа је одговорио да би могао дати пристанак на овај предлог ако би император престао да напада латинске поседе на Истоку. Али, како Михаил VIII није одржао реч, папа је издао налог за проповедање крсташке војне, али је касније због слабог одзива, наставио започете преговоре.

Тек у пролеће 1264, када је папа поново објавио крсташку војну против византијског цара, чије су трупе претрпеле неуспех у Месенији, Михаил VIII је поново покренуо питање црквене уније. Цар је у писму папи Урбану IV дао формално обећање за унију и за учествовање у крсташкој војни у Светој Земљи. Папа је у одговору од јуна 1264. дао израза својој радости и ставио је до знања да ће у Цариград послати легате.

После брзе смрти Урбана IV, за време понтификата папе Климента IV дошло је до оружаног сукоба између краља Манфреда те са папством удруженог Карла Анжујског, брата француског краља св.

---

² W. Norden, Das Papsttum und Byzanz, Berlin, стр. 359 sqq.

Луја, који је однео код Беневента 1266. г. потпуну победу над сицилијанским и напуљским краљем Манфредом. Овом војном одлуком, којом је државна власт над споменутом облашћу прешла на Карла, постао је он важан политички фактор и политичка констелација у Јонском и Средоземном мору претрпела је знатну измену на штету Византије, јер је са нестанком Манфреда са политичког попршта била елиминисана једна велика сметња за стварање јаке антивизантијске коалиције. У својој оријенталној политици Карло Анжујски у свему је следио својим претходницима цару и краљу Хајнриху VI (1190-1197) и краљу Манфреду. У уговору, закљученом у Витербу 27. маја 1267. између латинског ексцара Балдуина II и краља Карла пренесена су сва Балдуинова права на Латинско царство на Карла, а овај је одмах после тога почео са припремама за војни поход против Византије.

Међутим, папа Климент IV стварно је ометао рестаурационе планове Карла Анжујског и наставио преговоре са Михаилом VIII, који је поводом претњи сицилијанског краља Карла Анжујског, послао папи посланство са замолбом да својом интервенцијом спречи рат између Грка и Латина. Карактеристично за озбиљност опасности је писмо, које је нови цариградски патријарх Герман III (5. VI. 1267 – 4. IX. 1267) упутио папи са предлогом о црквеној унији. Папа је, истина, лепо примио овај корак, али, како се ситуација налазила у његовим рукама, категорички је тражио одређен одговор на његов захтев гледе потпуног бескомпромисног потчињења Источне Цркве, с тим да ће као против-услугу предузети мере против рата. Цар Михаил VIII је одговорио да би прихватање од папе тако формулисаних услова изазвало побуну свих Грка против императора. Цар је у свом одговору изјавио вољу и готовост да учествује у крсташкој војни, која се припрема. Папа је у одговору од 17. маја 1267. остао у потпуности при свом горе обележеном становишту и одбио је да Михаилу VIII да било каква осигурања пре закључења црквене уније. Неколико дана касније, папа Климент IV је потврдио у Витербу закључени уговор, желећи овим актом учинити Михаила VIII попустљивијим.

После смрти Климента IV седисваканција је, због несугласица у кардиналском колегијуму, потрајала три године. Цар Михаил VIII, за ово време слао је посланство француском краљу св. Лују, који је успео да свог брата Карла Анжујског задржи од напада на Византију.

Непосредно после смрти француског краља св. Луја, брат му Карло Анжујски поново се враћа старом свом офанзивном плану против Византије, припремајући ову акцију и дипломатски и војнички. Ситуација се развијала тако да је Михаил VIII реализацију овог плана могао спречити једино закључењем црквене уније. Погодан обрт настао је за императора доласком на катедру св. Петра новог папе Гргура X (1271-1276), одлучног поборника уније. Нови папа је сматрао унију битним условом за успех у крсташкој војни. Гргур X није био добро расположен према политичком и војничком плану Карла Анжуј-

ског у погледу Истока, за који је био уверен да може имати штетних последица по развој крсташког рата, па је одмах по доласку на престо ступио у везу са Цариградом.

У току 1272. и 1273. г. ишло је неколико посланстава из Рима у Цариград, и обратно. Изгледа да је најважније римско посланство било оно у чијем се саставу налазио један фрањевац грчког порекла, који је владао и грчким и латинским језиком. За време ових преговора Карло Анжујски је журно довршавао своје војне припреме, а Михаил VIII Палеолог и даље је вршио нападе на латинске поседе на Истоку.

Спољнополитичка ситуација убрзала је ток римско-цариградских преговора за успоставу црквене уније. Посланство римског папе, које је приспело у Цариград, нотификовало је императору да је папа Гргур X сазвао за мај месец 1274. генерални сабор за Лион, на чији је дневни ред као главни предмет стављена успостава јединства Источне и Западне цркве. Цар Михаил VIII почео је одмах у клиру широку и интензивну припремну акцију за повољан пријем уније, предочавајући да ће закључење уније донети империји несумњиве политичке користи, а да су обавезе, које Византија с унијом преузима, скоро минималне и више формалне природе, јер се свODE на признање догматске исправности додатка *filioque* у символу Римске цркве, признања јурисдикционог примата римског папе и римског папе као коначне апелационе инстанције за целу Цркву у свим важнијим стварима (*causae maiores*). Против опозиције, чији је вођа био цариградски патријарх Јосиф (1268-1275; 1282-1283), император је предузео изванредно оштре мере.

Император је у мају 1273. г. упутио посланство у Рим, указујући на тешкоће које долазе од стране грчког клира; изјавио је да ће унија бити за кратко време закључена и у дело приведена. На молбу императора, а на интервенцију римског папе, краљ Карло Анжујски учинио је све мере за безбедност (*salvus conductus*) византијског посланства на Лионски сабор приликом путовања преко Карлове територије.

Михаил VIII, међутим, живо је пропагирао у Цариграду и ван Цариграда ствар уније, и то са делимичним успехом. Тако је задобио до тада одлучног противника Јована Века, хартофилакса Велике Цркве и потоњег унионистичког патријарха цариградског (1275-1282) и још неколико епископа. За унију придобијени клир грчки је, на уверавања да неће бити извршене ни најмање измене у Символу вере, израдио акт, у коме даје свој пристанак на папски примат, спомињање папе у диптисима и упућивање апелација римској столици. Овај акт имао је бити предан папи заједно са писмом цара Михаила VIII, које је садржавало признање правилности римског верског учења у одређенијој и изразитијој форми. Византијско посланство сачињавали су велики логотет Георгије Акрополит, истакнути историк и државник, као царски заступник и вођа делегације, као и експатријарх цариградски Герман (1222-1240) и никејски митрополит Теофан.

Папа Гргур X је отворио 7. маја 1274. у Саборној цркви у Лиону генерални сабор. 24. јуна примљена је са великом церемонијом византијска делегација, која је предала папи декларацију императора Михаила VIII и акт грчког клира и народа; на царску декларацију ставили су своје потписе и духовни чланови делегације. Папа је ова писма прочитао у седници од 6. јула, а после овога велики логотет Георгије Акрополит, у име византијског владара, осудио је схизму. После овог завршног акта папа је одслужио свечано благодарење. Међу члановима генералног сабора у ствари уније најјаче се истакао учени кардинал-епископ Бонавентура (1221-1274), члан фрањевачког реда, именован од папе Гргура X за кардинала-епископа града Албано. Бонавентура је главни представник старије, више ка Платону и бл. Авгуστину, него ка Аристотелу, оријентисане фрањевачке школе, теолошки писац веома мистичког обележја. За пристанак, у било којој форми, Српске цркве на закључење црквене уније у Лиону, не постоји никакав сигуран доказ, а ни у погледу пристанка Бугарске цркве није ствар довољно јасна.³

Унија је донела, бар пролазно, несумњиве политичке користи за Михаила VIII Палеолога. Непосредна последица била је одустајање Карла Анжујског од намеравањег и припремљеног напада на Византију и на закључење примирја од 1. маја 1276. г. Даља последица била је обнова млетачко-византијског уговора на две године. Политичка промена у Тесалији, смрт Виљема II Villehardouina и долазак кнежевине Мореја под непосредну власт Карла Анжујског није имала никаквих тежих реперкусија по однос снага у југоисточној Европи, јер је донела са собом оптерећење Карлове државе, а Византије је успех да свој посед у јужној Грчкој прошири до Аркадије.

Олакшање спољнополитичке ситуације изазвало је у Византији тешке унутарње поремећаје. Већина клира и народ ни под којим условима нису хтели пристати на унију. Захтев цара Михаила да унија буде од свих призната, изазвао је страховито жесток и несаломљив отпор, чије је средиште био цариградски патријарх Јосиф. Илегална промена на цариградској патријарашкој катедри и довођење хартофилакса Јована Века на исти положај – обе мере изведене по налогу цара Михаила VIII – уродиле су још судбоноснијим последицама: народ се поделио у два дубоким антагонизмом раздвојена табора, и ова схизма остала је све до смрти Михаила VIII и доласка на владу Андроника, када је наступила потпуна преоријентација у односу према римској курији и извршена темељна промена на високим положајима клира.

Не само император него и папство је имало да се бори у својој унионистичкој политици. Наследник Гргура X папа Никола IV (1277-

---

³ Н. Радојчић, Св. Сава и автокефалност Српске и Бугарске цркве. Глас. С. А. Н. 179 (1939) 227.

1281) водио је спољашњу политику римске курије у правцу свога претходника, али после његове смрти, избором за папу Мартина IV (1281-1285), дошло је до радикалне промене у спољној политици папства и до инаугурације отворено антивизантијске политике. Под моралном патронажом папства дошло је до закључења трипартитног офанзивног савеза против Византије између краља Карла Анжујског, титуларног латинског цара Филипа, сина латинског ексцара Балдуина II и Млетачке републике (*Orvieto* 3. VII. 1281). Сентенцијом папе Мартина IV збачен је Михаил VIII са престола и стављен под анатему. Коалиција се проширила приступом балканских држава: Тесалије, Србије под краљем Милутином и Бугарске под Георгијом Тергером. Ратни план био је већ у потпуности израђен, и биле су у току мере да се приступи његовом остварењу.

У овој за владе Михаила VIII најтежеј кризи наступио је, благодарећи Михаиловој необичној дипломатској вештини, веома срећан обрт. Цар је још раније био дошао у политичку везу с арагонским краљем Петром III, зетом краља Манфреда, и дао му потребна финансијска средства, нарочито за изградњу флоте. Тешке злоупотребе провинцијалне владавине, притисак и експлоатација становништва, проузроковали су тешко вреће међу сицилијанским становништвом, које је нашло отвореног изражаја у револуцији која је букнула у Палерму 31. марта 1282. (тзв. Сицилијанско вечерње). Устанак се брзо раширио на цело острво, и француска владавина на Сицилији није се могла више одржати. У августу 1281. дошао је са флотом и краљ Петар III и ступио у посед владарских права, која је краљ Конрадин пре своје јустификације (29. X. 1268) на њега био пренео. Иако се Мартин IV свим средствима папске моћи борио за одржање Карлове владавине на Сицилији, бацио анатему на краља Петра III а на Сицилију интердикт, и објавио крсташки рат против устаника, Сицилија није могла више бити одржана за кућу Анжу, која је сада остала ограничена на посед краљевине Напуљ. Територијално преполовљена и у ресурсима јако умањена, Карлова држава изгубила је много од свог угледа, њен политички утицај био је сведен на малу меру и она је престала бити језгро за стварање антивизантијских коалиција. Даље последице овог политичког обрта биле су умањење угледа и моћи папства и промена у политичком држању Млетака, који се сада приближују Византији.

Двадесетогодишња владавина Михаила VIII Палеолога имала је пуног успеха само у области спољашње политике, у одбрани рестаурираног царства од нашироко заснованих војничких и политичких планова, чији је извор био краљевина Сицилија за време Манфреда и Карла Анжујског. Одлучни и коначни успех у одбрамбеној политици резултат је изванредних дипломатских способности цара Михаила VIII, који је за све време своје владавине показивао необичну вештину у стварању и искоришћавању дипломатских веза, помоћу којих је могао да врши знатан утицај у Средоземљу од Египта до Иберског полуострва. У

погледу, пак, политике територијалне експанзије првенствено у правцу грчких области, која је, после уништења Латинског царства, била најважнија тачка његовог владавинског програма, наиме поновног утеловљења империји области Грчког полуострва, које су се налазиле у поседу грчких и франачких династа, цар је постигао минималне успехе, који не стоје у сразмери са војним напорима и са великим новчаним издацима скопчаним с овим подузећима. На северној граници, сем неких територијалних добитака на штету Бугарске, ситуација је остала непромењена и положај Србије остао је непромењиво чврст. Ситуацијом на морима владале су италијанске поморске трговачке републике Млеци и Ђенова, које су дириговале и трговинском политиком империје и уживале већину царинских и пристанишних прихода, сем слободе трговања у свим крајевима империје и опроста такса за своје трговачке артикле, дакле скоро уживаоци монопола трговине. Одбрамбени систем у животноважној области Мале Азије остао је занемарен. Дугогодишњи ратови и с великим издацима спојена спољашња политика неповољно су утицали на развитак унутрашњих прилика: пред крај његове владе привредно и финансијско стање много се погоршало, аграрни односи показивали су сталан пораст великог поседа на штету малих земљорадника, а одбрамбена моћ јаку војничку исцрпљеност.⁴ Не могу се сложити са г. проф. Острогорским да је Византија за Михаила VIII Палеолога била велесила;⁵ то је, може бити, био крајњи циљ његове политике, али стварно она је била сила средњег ранга, а за постигнуће ранга велике силе њој су на одговарајућем географском положају недостајали неопходни за овај циљ предуслови: поред добро организоване и свим комбинацијама дорасле сувоземне војне силе, још и неоспорна доминација морем и самосталност спољашње трговине.

Главна литература: А. А. Vasiliev, Histoire de l' Empire byzantin, II Paris 1932; G. Ostrogorsky, Geschichte des byzantinischen Staates, München 1941; С. Jireček, Geschichte der Serben I (bis 1371). Gotha 1911; А. Kretschmayr, Geschichte von Venedig. Gotha I. II. 1905/20; С. Chapman, Michel Paleologue, Restaurateur de l' Empire byzantin, Paris 1926; W. Norden, Das Papsttum und Byzanz, Berlin 1903.

---

⁴ G. Ostrogorsky, Geschichte des byzantinischen Staates, München 1941, стр. 341.

⁵ Исти, исто дело, стр. 322 sqq.